

Veres Emese-Gyöngyvér

Egyesületek és folyóiratok hatása a barcasági magyar tanítók és lelkészek munkásságára

1886: a szakítás éve, amely a barcasági csángó közösségek életét teljesen megváltoztatta. A hosszú évtizedeken keresztül tartó önállósodási kísérlet abban az évben sikerrel járt. A magyar evangélikus gyülekezetek kiléptek a szász evangélikus egyház kebeléből, amelybe a reformáció kezdete óta tartoztak, és a Tiszai Evangélikus Egyházkerületbe kérték felvételüket. Ez a lépés igen érdekes viszonyulást eredményezett, amely tökéletesen rávilágít az erdélyi, illetve az akkori magyarországi egyházi élet és hitgyakorlat különbségeire. Míg a barcasági magyarság végre saját identitását építhette a most már saját maga által választott magyar lelkészekkel és tanítókkal, addig az egyházi gyakorlatot mégis a sok évszázados szokások határozták meg, amelyek olykor szembekerültek a tiszakerületi püspök intézkedéseivel.

Ami a társadalmi státust illeti, a barcasági magyar falvak már az 1848-as jobbágyfelszabadítás következtében elnyerték függetlenségüket, kiszabadulva Brassó város igája alól. Ez egyfajta jobb gazdasági létet segített elő, ám annak az ára a romániai munkavállalás volt. Míg 1848 előtt a csángók szökve hagyták el szülőföldjüket, ezentúl szabadon választották meg elsősorban munkahelyüket és ezzel lakhelyüket is. A bukaresti kőműves munka vagy a szállítás, illetve a lányok–asszonyok háztartásbeli munkája százával szipkázta el a csángókat, de egyébként a székelyeket is. A tíz csángó falu – 1886 után most már zömében magyar vagy magyar érzelmű – lelkészei és tanítói, de Brassó vármegye magyar előljárói is igyekeztek megfékezni a kivándorlást. Az otthonmaradást a háziipar és a gazdasági ágak fellendítésével kívánták elősegíteni, és ehhez éppen az Erdélyi Kárpát-Egyesület (EKE) kirándulásai, illetve az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) vándorgyűléseinek programjai nyújtottak segítséget. Itt rögtön érdemes idéznünk az első, 1902. május 6-i EKE-kirándulás beszá-

molójából: Tatrangon „minden várakozáson felülmúló szép és gazdag kiállítást rögtönzött saját háziiparából a csángó nép. Volt is keletje a szebbnél szebb terítőknék, asztalfutóknak, kendőknek, kötényeknek, függönyöknek stb. Vármegyénk főispánja, ki a kiránduláson résztvevén, ezzel is újabb tanújelét adta az E.K.E. ügyei iránt állandó és meleg érdeklődésnek, a szó szoros értelmében tanulmányozta a kiállítást, minden kiállítóval tüzetesen megbeszélve az iparára vonatkozó adatokat, buzdítva és oktattva, tanácsokkal ellátva őket és sajátkezűleg bejegyezve minden adatot és nevet, annak jeléül, hogy tenni is akar és fog is ő méltósága a csángók háziiparáért. A pürkereci – a szó szoros értelmében vett háziipari munkákon kívül – Kiss János türkösi, Sáneek testvérek hosszúfalusi és Gyurka Józsefné csernátfalusi lakosok nagyobb gépekkel már iparszerűleg készített finomabb szövészeti munkái is bámulatos jelét adták a csángók tanulmányosságának, kézügyességének és ízlésének.” (*Erdély* XI. évf. 1902. 4–5. sz. 47–48.) A kirándulók megnézhatték még a boricatáncot, a csárdást és a négyest. A fenti idézet csak jelzésértékű, most nem kívánok a mintakincs vagy a táncok túlélésével foglalkozni.

Az 1880-as években a Brassó vármegyei magyarság önszerveződési folyamatokon esett át. A zömében evangélikus vallású barcasági magyarság mögött most már ott volt a magyar esperesség. Bár a tíz csángó faluban nem volt felekezeti iskola, mivel az anyagi gondok miatt átadták ezeket az államnak, a lelkészek kivették részüket az oktatásból is, illetve a tanítókkal karöltve a kultúraszervezésből, néprajzi gyűjtésekből. Talán nem túlzás kijelenteni, hogy ebben a munkában leginkább a brassói származású Herrmann Antal hatása érezhető, aki több előadást is tartott a témában. Amint a *Brassómezei Hírlap* írja 1898. október 15-én: „Dr. Herrmann Antal budapesti paedagogiai tanár, a kolozsvári egyetemen a néprajz magántanára, az »Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn« és az »Erdély népei« szerkesztője, városunk szülötte az »EKE« megbízásából meg fogja szerkeszteni Erdély ethnographiáját. A részletmunkát a hétfalusi csángók néprajzával szándékozik kezdeni. A gyűjtés és tanulmányozás megindítása s az illetékesek tájékozása céljából előleges megbeszélések után értekezletre hívja össze Herrmann tanár úr a közügy iránt érdeklődőket.” (*Brassómezei Hírlap* I. évf. 1898. 1. sz. 3.) Az újság a következő számban röviden be is számol az eredményekről: „A Herrmann Antal dr. kiváló ethnografusunk által f. hó 16-ára Hosszúfaluba összehívott értekezlet a hétfalusi járás értelmiségének élénk részvétele mellett tartatott meg.

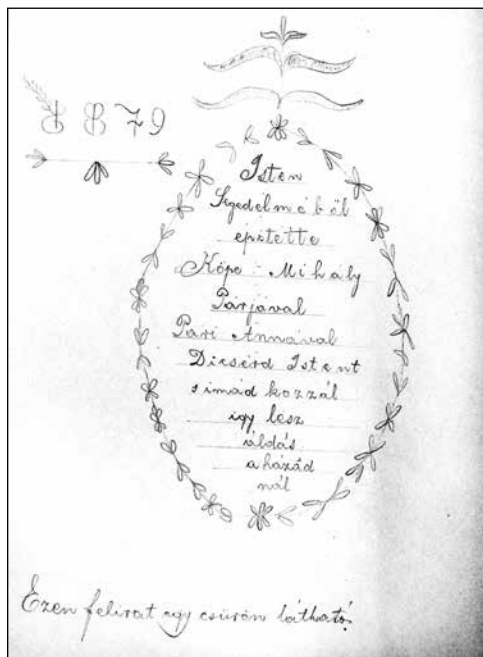
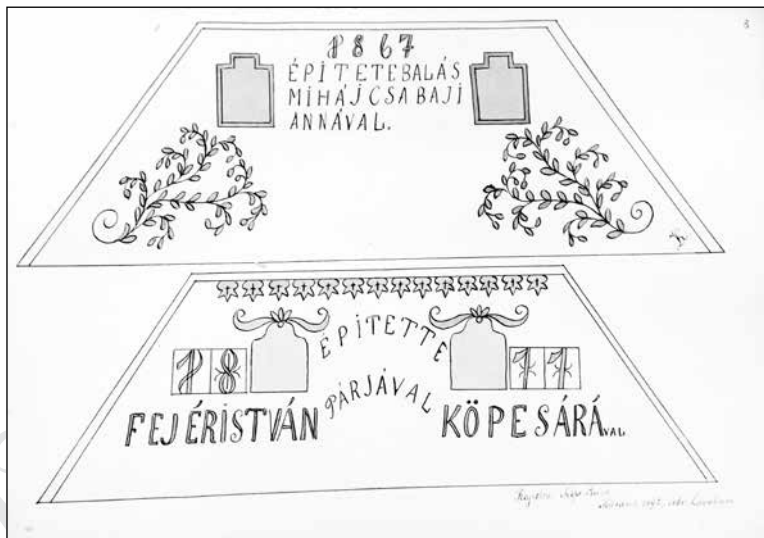
Brassóból Baráczy Sándor főgymnáziumi és Horger Antal főreáliskolai tanár vettek részt az értekezleten; a kik főmunkatársai lesznek Herrmann tanárnak. – Herrmann Antal dr. ismertette az értekezlet célját és azt a nagy fontosságot és jelentőséget, a mellyel a csángók néprajzi behatós és tüzetes ismertetése a csángók jövő fejlődésére bír. Lelkesen buzdította a jelenlévőket az adatgyűjtésre, és arra, hogy a csángó népélet különös sajátosságait őrizték meg, a hagyományos használati tárgyakat, régi szokásaikat, viseletüket, építkezési módjukat stb. mentsék meg az enyészettől, vagy legalább újításaikban is igyekezzenek megőrizni a hagyományos jelleget. Egy csángó néprajzi múzeum létesítésének eszméjét is fölvetette. Az értekezlet legközelebbi teendő gyanánt előkészítő bizottság szervezését tűzte ki, melynek feladata lesz az adatgyűjtéshez szükséges kérdőívek és utasítások szerkesztése. Üdvözöljük Herrmann Antal tanár úrnak hazafias működését és biztosítjuk a mi támogatásunkról is” (*Brassómegyei Hírlap* I. évf. 1898. 3. sz. 3). Az *Erdély Népei* című lapban már hosszabban kitérnek az eseményre, név szerint felsorolva mindazokat is, akik Hétfaluból részt vettek az értekezleten. Az ekkor beharangozott „nagyobb terjedelmű, gazdagon illusztrált népies díszmunka” (Herrmann A. 1898: 31) megjelenése elmaradt, ám ennek a munkának mégis voltak kézzelfogható eredményei: a *Magyar Nyelvőrben* és az *Ethnographiában* megjelenő újabb tanulmányok, szócikkek, gyűjtések.

A *Magyar Nyelvőrben* közlők között ott találjuk a bácsfalusi lelkészt, Borcsa Mihályt, a pürkereciti, Papp Györgyöt, a tanítók közül Pál András (aki a későbbiekben felveszi szülőfalujából adódóan a Tatrangi előnevet), Bartha Károlyt, Csefkó Gyulát stb. Papp György már ebben az időben fontosságot tulajdonított a konfirmációs köszöntőknek, amelyekre a néprajzkutatók szinte csak az 1989-es rendszerváltás után figyeltek fel. Szintén ő közölt elsőként lakodalmi kikérőket is. A többi tanító és lelkész által beküldött gyűjtés leginkább szógyűjtemény: család-, növény-, állatnevek, tájszavak. Ezek a közlések mindenképp a kutatások kiindulópontjai, ami az összehasonlító vizsgálatokat illeti.

A tanítók és lelkészek néprajzi munkásságának egy újabb – időben korábbi – eredménye az a gazdag rajzgyűjtemény, amely a Magyar Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában táruel élénk. A mappákon az 1892-es év szerepel. A rajzok keletkezésének hátteréről semmiféle adatunk nincs az archívumban. A véletlenek azonban olykor a kutató segítségére sietnek. Az *Iskola és szülőház* című folyóiratot lapozva figyeltem fel arra a

nagy szabású Comenius-ünnepségre, amelyet Brassóban tartottak születésének 300. évfordulóján. Ahogy Józsa Mihály kiállítási elnök beszédéből kitetszik, a Brassó megyei tantestület „nem elégedett meg tehát az egyszerű ünnepély rendezésével, hanem hogy ünnepe tanulságosabb és emlékezetesebb legyen *tanügyi kiállítást* is rendezett. Nem világra szóló dolgok, találmányok bemutatását czélozta, hanem megyénk magyar tan nyelvű iskoláinak szellemi és erkölcsi életét feltüntető, paedagogiai fejlettségét bizonyító dolgokat: az iskolás gyermekeknek egyes szakokból készített munkáit, házi és iskolai feladványait, rajzait, női kézimunkáit, az iskolák tanterveit és tanmeneteit stb. kívánta egybegyűjteni s az iskola ügyei iránt érdeklődő közönségnek bemutatni. Megíratta az egyes állami és államilag segélyezett községi iskolák történeteit, a működő tanítók életére vonatkozó főbb adatokat, melyekkel hű adatokat kívánt szolgáltatni egy későbbi általános nevelés történeti munka megírásához. Egybegyűjtette ezeken kívül a megyei magyar községek köz- és magán épületein található jelentékenyebb feliratokat, rajzokat, melyekkel viszont az ethnographiának kívánt szolgálatot tenni” (Józsa M. 1892: 92). A lap a kiállított anyagot falvankénti bontásban ismerteti, így egyértelművé válik, hogy a Néprajzi Múzeum adattárában található rajzok a kiállítási anyagból származnak, ráadásul az egyetlen átfogó ilyen jellegű gyűjtésként kell erre az anyagra tekintenünk. A két világháború közötti időszakban a csernátfalusi lelkész, dr. Kiss Béla, összefoglalta a csángó házak jellegzetességeit, ám az oromdíszekkel nem foglalkozott olyan messzemenő részletességgel, mint tették azt 1892-ben a tanítók. A rajzokon szereplő sírversek is mind a múltéi (1–4. ábra).

Ebből a gyűjtésből leginkább két dolgot szeretnék kiemelni: egyik Krizbára, másik Apácára vonatkozik. Szabó Gergely krizbai tanító azt írja, hogy a faluban csupán egyetlen olyan házoromzatot talált, amelyet érdemesnek talált volna megörökíteni (5. ábra). Hogy ez mennyire lehetett helytálló, ma már nem tudjuk eldönteni. Tény, hogy Krizbán elsősorban a házak építetőinek nevét és az építés évszámát láttam az oromzatokon, bár egy-egy régi házon felsejlett még holmi díszítés is. A másik adat azonban igen jelentős. Egy sírjelet rajzolt le (6. ábra), és az egyes elemeknek a jelentését is leírja: „a krizbai ágh. evang temetőben mind ilyen fejfák használatnak. Ezen fejfák fából készítettnek. Ezt a lakosok nagyobb része elkészíti, anélkül, hogy a rajta levő alakok jelentőségét tudná. Talán nem lesz érdektelen az alakok jelentőségét e helyen közölni: 1. ezen csillag

Közös Kizárta	
<p>ÍJES MÁRTON ANNO 1826</p> <p>És helyek nem házasok csak az állományok Azok itt nem lehetnek csak az állományok Azok hat végzettségük a mi elhatározás Hagy magad a házasok a mi elhatározás.</p> <p>Házasság: 75.</p>	
<p>Kizárta hozzászólás az egyetlen felirat több nemességekhez A több házasok is vannak feliratok, de azok nem annyira értékesek mivel csak a tulajdonos neve és az év szám, amelyben írták, áll rajtuk látnak 1700-ban házasok is de arkon a feliratnak semmi nyoma nem te- lálható.</p> <p>Azokból melyben a tulajdonos neve és az év szám áll van az en- nem nehézségét bemutatni:</p>	

az, mely a bethlehemi pásztorokat Jézushoz vezérlé. 2. A csillagon felüli föld jelenti a földet. 3. A földön kiemelkedő pohár bizonyosan azt jelképezi, midőn Jézus a Gecsemáné kertben a poharat kiürítette. 4. A pohárban lévő liliom Mária ártatlanságának jelképe.” (Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma, R7247)

A barcasági csángók népművészetében csak két faluban jelenik meg a faragott fejfa: Apácán és Krizbán. Ez előbbiben még ma is szokás, ám a díszítőelemek jelentését már nem ismerik, egyedül a színeknek van jelentősége. Krizbán még az 1990-es években sikerült néhány korhadó fejfát fényképeznem (7. ábra), de mára ezek is teljesen eltűntek, a készítéséről sem tud beszélni már senki. Így adatai egyedülállóak. Ami pedig Apácát illeti, a rajzokból egy igen gazdag oromdíszmintakincs tárul elénk, amely ma már teljesen a múlté. Egy ház van még, amelyen éppen az egyik megörökített minta még nyomokban felfedezhető. Ráadásul a házfeliratokból a 19. századi embernek azon elfogása is elénk tárul, miszerint a ház csak átmeneti otthonunk, a végső lakhely Istennél van.

Ami az Etnológiai Archívum anyagát illeti, ki kell még emelnünk dr. Herrmann Antal hagyatékát is, amelyben a korabeli néprajzi gyűjtőmunkákból igen sok kézirat található. Sajnos néhány igen jó leírás szerző nélküli, a kézírás alapján sem lehet kijelenteni, hogy akár idősebb, akár ifjabb

Herrmann Antalé lenne. Annyi azonban bizonyos, hogy az ott talált adatok zöme megjelenik abban a hétfalusiakról szóló fejezetben, amelyet ifj. Herrmann Antal *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képből* című sorozat VII. kötete számára állított össze (1891).

Ebben az időszakban – 1903-ban – látott napvilágot Kolumbán Lajos *A hétfalusi csángók a múltban és jelenben* című kötete, amely az első bővebb leírás Orbán Balázs nagy ívű munkája után. Ugyancsak ezekben az években írja tanulmányait a nyelvjárásról, a boricatánról, illetve adja ki népmese gyűjteményét Horger Antal, ám az ő munkásságának ismertetése szétfeszítené ezen ismertető kereteit, így erre nem kívánok kitérni.

Az I. világháború előtti időkből a nagy terveknek, nekibuzdulásoknak a néprajzi hozadéka jelentős, ám mondhatnám azt, hogy mégis csekély. Bár abban az időszakban még igen sok jelenséget meg lehetett volna fogni és leírni, pl. a viselet- vagy életmódváltását, néhány szokásleírással és hiedelemszöveggel maradtunk, miközben az ifj. Herrmann Antal tanulmányához készített illusztrációk is utalnak olyan szokásra, amelyekről semmiféle adatunk nem maradt, így például a hozományösszeírás. Kétségtelen, hogy a legjelentősebb gyűjtés ebből a korszakból Horger Antal népmese gyűjteménye (Horger A. 1908), amely megismételhetetlenek bizonyult már a két világháború közötti időszakban is.

A Trianon utáni korszakban a barcasági csángók ismét az önszerveződéssel néznek szembe. Egyházszerkezettel már nem tartozhatnak a Tiszakerülethez, érthető módon a szász evangélikus egyházzal nem akarnak közösséget vállalni. A Brassó megyei magyar esperesség létezési formája nem kerül veszélybe, ám a felettes szerv, a superintendencia megalkotásáig még hosszú az út. Főleg, hogy az evangélikus püspöki címet a szászok vívják ki maguknak. Ilyen körülmények között érhető, hogy a magyar lelkészek és tanítók sokkal inkább szervezési gondokkal foglalkoznak, a közösséget mentik, annak magyar nyelvű oktatásának megoldásait keresve elsősorban. Hiszen annak a ténynek, hogy anyagi gondok miatt az 1870-es években átadták az egyházi iskolákat az államnak, most látják hátrányát. Mind e mellett az 1920-as években, a román állam megtiltja, hogy egyházi könyveket Magyarországról rendeljenek. Így ágendát, bibliát, konfirmációi vezérfonalakat kell elsősorban nyomtatni, nem néprajzi kiadványokat. Ám nem állunk mégsem olyan rosszul. A barcasági magyar lelkészekben és tanítóknak nagy az írásvágy. Többük irodalmi munkássága jelentős: Bíró László, Petrovits Pál (Magyarországra településéig) ver-

seket közöl, Nikodémusz Károly novellisztikája igen jelentős helyet foglal el az erdélyi irodalomban. Így nem meglepő, hogy igen hamar alapítanak újságot, megjelenik a *Csángó naptár*, majd az 1930-as években az *Evangélikus Élet*. Ez utóbbiban már visszaköszönnek azok a kérdések is, amelyekkel még békeidőben foglalkoztak Herrmann Antalék.

Ezekben az években kerül Barcaújfaluba Raduch György, Bácsfaluba Gillich György, Pürkerecre Mátyás Béla és Csernátfaluba Kiss Béla (1908–1951). Legfőbb céljuk gyülekezetük nevelése, a gyermekek magyar nyelvű oktatása (pótolni mindazt, amit iskolai keretek között nem lehetett), de a közösség hagyományainak ápolása is. A kérdésnek leginkább Kiss Béla a szakavatottja, aki a kolozsvári egyetemen néprajzi előadásokat is hallgat, és még Gunda Béla nemzedékét mondhatja tanárainak. Már Borcsa Mihály dédapja is szívesen foglalkozott a helyi értékekkel, gyűjtötte őket. A korán elhunyt édesapa, Kiss Béla lokálpatriotizmusa egy helyi lap indításában jelentkezett. Ilyen hagyaték birtokában nem csoda, hogy ifj. Kiss Béla a családlátogatások alkalmával nem a tisztaszobára volt elsősorban kíváncsi, hanem a fészerek mélyén meghúzódó ládákra, kasztenekre¹, egyéb csángó ritkaságokra. 1938 márciusában a *Helikon* hasábjain hívta fel a figyelmet Hétfalura (Kiss B. 1938b: 196–252). A néhány oldal azonban csak töredéke munkásságának, amely teljes egészében még ma sem látott napvilágot. A két világháború között elsősorban az *Evangélikus Életben* jelentette meg írásait, amelyekben a csángó nép történetével, művészetével éppúgy foglalkozott, mint a gyerekneveléssel, aktuális szociológiai kérdésekkel.

Bizonyos szokásokra Kiss Béla pasztorációs munkájából, illetve az azokra vonatkozó cikkeiből szerezhetünk tudomást. Így a halottak napi világitás és gyászistentisztelet ellen küzdött, mondván, hogy az nem egyeztethető össze az evangélikus hittel, vagy a torok tartása ellen. Érdemes idéznünk az *Evangélikus Életben* megjelent cikkét. (Melléklet I.)

Az idézett írásból már néhány újítására is fény derült, amely a többi hétfalusi gyülekezetben is megvalósult, így a gyertyavívés megszüntetése vagy a persely elhelyezése. Mint a fentiekből is kitűnik, Kiss Béla ostromozta a gyülekezetét, ám mindezt javító szándékkal tette, hiszen rajongásig szerette csángó népét annak minden hibájával együtt. Igen fontos volt számára, hogy a csángókat arra bírja, hogy ne szégyelljék viseletüket. Számos

---

¹ Szekrény (német).

olyan fényképen jelenik meg, ahol még csángóruhás lányok, legények vesznek körül. Ez is ugyanolyan visszatérő kérdés volt írásaiban, mint a csángó múzeum alapításának ügye. Már Herrmann Antalék is felvetették, a korabeli tudósítások nem szólnak arról, hogy történetek-e bármilyen lépek a tárggyűjtésre. Kiss Bélának a monográfia megírása mellett talán ez volt az egyik legfontosabb kérdés, erről újabb és újabb írásokat jelentetett meg akár a *Csángó naptárban* és az *Evangelikus Életben*. Az egyik cikkben már konkrét eredményekről is beszámol.

„Kallódó népművészeti kincseink megmentésére végre megfelelő helyiség akadt, ha ideiglenesen is: a hosszúfalusi kultúrház egyik szobája. Eddig már néhány igen szép ládát és tálast sikerült szereznünk, de nagy szükségünk van híveink nagyobb arányú megmozdulására, adakozására. Szóttések, varrottasok, csángó ruhák, régi festett ágy, asztal, székek, korszok, tálak, szőnyegek kellenének. Lehetetlen, hogy akciónk, mely a csángó nép elsőrendű érdeke, híveinknél süket fülekre találjon. Egy bucureștii testvérünk 500 lejrel sietett segítségünkre, hogy a régi tárgyakból vásárolhassunk; ha többen követnék példáját, hamarosan igen szép múzeummal dicsekedhetnénk.

Nagy, felbecsülhetetlenül nagy szolgálatot tennének híveink az ügynek, ha régi csángó népmeséket, mondákat, ősi népdalokat gyűjtenének, vagy hoznák tudomásunkra, hogy ilyenek hol kinél hallhatók, találhatóak? (Ez volna ifjúsági egyleteink egyik fő munkaprogramja!) Rövid időn belül feltétlenül össze kellene gyűjtenünk őket, így is már alig vannak, akik még tudnak róluk. A múzeummal kapcsolatosan tervbe vettük egy emlékkönyv kiadását is, mely a hétfalusi csángóság történetét, népszokásait, népművészetét, társadalmi, hitéletét tárgyalná, Hétfalu hegy- és vízrajzát, növény- és állatvilágát ismertetné. Kevés jóakarattal, népünk iránti kötelességérzettel mindezt meg lehetne valósítani. Annak a pénznek egytized részével, amit haszontalanságokra szoktunk kiadni, annak az energiának negyedével, amellyel értéktelen színdarabok, táncmultságok rendezésére tékozzunk, ennél többet is tudnánk elérni, de ennyit föltétlenül!

Kezembe került a hétfalusi román ifjúság folyóirata, a »Plaiuri Săcelene«. A hétfalusi táj képei, a hétfalusi román nép balladái, népdalai, mondái, története szerepelnek benne. Cikkeiben népe helyzetével, az egyházak tennivalóival foglalkozik. Hogy felismerték tennivalóikat, és hogy elmaradunk e tekintetben mi mellettük! És a lapot az intelligencia tartja fenn! »Akinek van füle a hallásra, hallja!«” (Kiss B. 1937: 1)

A múzeum számára összegyűjtött tárgyak a II. világháború során semmisültek meg. Kiss Béla gyermekei még emlékeznek azokra az apró faragott szekerekre, állatokra is, amelyek az egyes népi foglalkozások bemutatását célozták, ám már senki sem tudja, hogy hová tűnhettek. A brassyói Néprajzi Múzeum négyfalusi fiókintézményében talán megtalálhatók tárgyak az egykori gyűjteményből, ám a kutatást eddig nem segítette a múzeum igazgatósága, így a leltárkönyvekbe nem nyerhettünk betekintést. Magánál a családnál alig néhány viseleti darab maradt, illetve fényképek csipkékről, hímzésekről, amelyeket Kiss Béla készített (8. ábra).

Igen fontos munkája a népi építészetről írt tanulmánya, amely a *Havi Szemlé*ben jelent meg 1943-ban (Kiss B. 1944: 115–116, 787–179, 182–184, 246–247). Kiss Béla elsőként mutatta be a ház- és csúrtípusokat, kitért az oromdíszekre, illetve a faragott faelemekre. A tanulmány gazdagon

illusztrált, és az akkori leírások alapján még mindig felfedezhetünk egy-egy régi csángó házat, amelyet nem alakítottak át tulajdonosai, és megcsodálhatjuk a különleges építési megoldásokat vagy a díszítéseket.

Az egykori csernátfalusi lelkész munkásságát tekintve, ugyanazokat a felvetéseket tapasztaljuk majd két évtizednyi munkássága alatt. Következésképpen küzdött a csángó népéért, a brassói magyarság fennmaradásáért, felemelkedésért és a hagyományokért. Munkásságának összefoglalójaként egy beszédét szeretném idézni, amelyet a hagyatékban találtam (időpont megjelölés nélkül), és amely tökéletesen rávilágít a lelkészre, a kutatóra és tanítóra egyaránt, de a mai erdélyi magyarság gondjaira is. (Melléklet II.)

Mindeközben egy állásától megfosztott, szinte nyomorgó egykori tatrangi tanító Pál András magányos farkasként írta novelláit, visszaemlékezéseit, jegyezte le gyűjtéseit és próbálta megjelentetni írásait a különböző dél-erdélyi lapokban. Egy személyeskedő hangvételű cikkben Kiss Béla munkásságát kritizálta, ám a két hagyatékban megtalált levelek alapján úgy tűnik, hogy Kiss Béla felismerte Pál András íráskészségét, illetve csángók iránti szeretetét, és segíteni próbált egy kötet kiadásával. A tervek megvalósítását valószínűleg a II. világháborús front közeledése akadályozta meg, és a további kapcsolatról sincs semmiféle adatunk. A Kiss Bélának írt alábbi válaszlevélből azonban pontosan értesülünk Tatrangi Pál András terveiről. (Melléklet III.)

Sajnos, az e levélben említettek közül alig néhány témát dolgozott ki, ám ezek a Tatrangi Pál András hagyatékában található írások idén végre kötetben is napvilágot láttak *A csángó expressz* címmel (Barca kiadó, 2016, Dunavarsány), így vele szemben már törlesztett az utókor. A közeljövőben talán Kiss Béla szerteágazó munkássága is megjelenhet egy gyűjteményes kötetben. A csángóság mindennapjainak irodalmi ábrázolását Pál András után senki sem próbálta, Kiss Béla nyomába pedig senki nem lépett a romániai magyar evangélikus egyházban. Munkássága mind a mai napig egyedülálló, legyen az hitéleti, evangelizációs, néprajzi, vagy akár zenei is.

Szakirodalom

- AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA ÍRÁSBAN ÉS KÉPBEN
1891 *Magyarország II.* VII. kötet. Magyar Királyi Államnyomda, Budapest
- [HERRMANN Antal szerk.]
1898 Csángó néprajz. *Erdély Népei* I. (8–9) 31–32.
HORGER Antal
1908 *Hétfalusi csángó népmesék.* (Magyar Népköltési Gyűjtemény. Új folyam, X.) Athenaeum, Budapest
- JÓZSA Mihály
1892 Ünnepeink lefolyása. *Iskola és szülőház* III. (6–7) (április 1.) 91–94.
KISS Béla
1937 Csángó múzeum. *Evangélikus Élet* II. (7) (február 14.) 1.
1938a A halotti torról. *Evangélikus Élet* III. (13) (március 27.) 3.
1938b Hétfalu. *Helikon.* (1) 196–252.
1944 A hétfalusi csángó magyarok művészete. *Havi Szemle* I. (3),(4), (5) 115–116, 787–179, 182–184, 246–247.
- KOLUMBÁN Lajos
1903 *A hétfalusi csángók a múltban és jelenben.* Herz, Brassó
- TATRANGI Pál András
2016 *A csángó expressz.* Barca Kiadó, Dunavarsány (n. n.)
1898a Csángó néprajz. *Brassómegyei Hírlap* I. (1) 3.
1898b Csángó néprajz. *Brassómegyei Hírlap.* I. (3) 3.
1902 Pürkerecz-zajzoni kirándulás. *Erdély* XI. (4–5) 47–48.

Mellékletek

Melléklet I.

A halotti torról

Ismeretes szokás népiünknel, hogy halálesetek alkalmával a hátramaradottak az elhunyt tiszteletére »asztalt szoktak teríteni«. E szokást több szempont hozta létre.

Az első szempont az *udvariassági*. Az ember mindig meg szokta vendégeit valamivel kínálni. A halottas ház tagjai is szégyellik vendégeiket a »vivőket« üresen »elbocsátani«. Mintegy részvétüket viszonzozni: meg szokták őket valamivel kínálni.

A második szempont a *családi*. Sok ember azzal akarja halottja iránti szeretetét kifejezni, hogy minél nagyobb tort rendez a tiszteletére. »Ne mondják, hogy sajnáltam tőle, jó ember volt, megérdemli.«

A tor elmaradása némelyek szerint azt jelentené, hogy nem szerette a halottat, sajnálta tőle. (Így fordul elő némelykor az az eset, hogy bár lélekben egyáltalán nem fáj a haláleset a hátramaradottaknak, mindazáltal nagy torral mutatják ki iránta érzett »megbecsülésüket«.)

A harmadik ok a *vallási*. Sokan, főleg a »vallásos« emberek a tort mintegy érdemszerző cselekedetnek fogják fel. Némely haldokló átok terhe alatt hagyja meg rokonainak, hogy halála után tort csináljanak, mert amikor az »Isten előtt« lesz, az Isten »irgalmasabb« lesz hozzá. A hátramaradott pedig mintegy engesztelő áldozatképpen fogja fel a tort: könnyebb lesz az elköltözött nyugalma, ha ezt a jócselekedetet megteszi halottjáért. Ez a gondolkodás nemcsak a torra, hanem a félévi, évi »emlékeztetőre« (pomána) is vonatkozik.

Felvilágosodott evangélikus ember tudja, hogy ez a hit balgaság, nem érdem, hanem bűn. Egyszer azért, mert az Isten nem a cselekedeteinket nézi, hanem a Krisztus érdemét, és Érte bocsát meg nekünk! Ha pedig a cselekedeteket nézi, az egy torral úgysem segíthetünk, ha többi cselekedeteink gonoszak voltak. Az Istent nem lehet egy torral megvesztegetni... Végül azért, mert tudjuk, hogy halottaink boldog helyen vannak, nem »tisztítótűzben«, honnan jó cselekedetekkel kellene kiszabadítani. Vallási szempontból tehát a tornak semmi jelentősége, sőt bűn az evangéliumi felfogás ellen! Úgyszintén semmi jelentősége a többi szempontoknak. A halott iránti szeretetet nem torral, hanem életében gyakorolt szeretettel kell kimutatni.

Ellenben igen súlyos érvek szólnak a tor ellen! Elsősorban az egészségi szempont! Eltekintve attól, hogy nem hiszem akadjon valaki, aki egy halottas házban jó étvágyal tudjon enni, egyenesen tömeggyilkosság egy ragályos betegségben (tüdővész!!) elhalt házában asztalt teríteni. Minden korty ital és minden falat étel a bacilusok millióit ontja magából. Ki tudja, hány ember pusztult el a torokon szerzett betegségek következtében!

Azt szokták ugyan a tor hívei mondani, hogy legalább segítenek a szegényeknek. Ez igaz, de ezt más módon is meg lehet tenni. A csernátfalusi egyház egy derék embere ajánlott módot erre, amit az egyház el is fogadott és bevezetett: a koporsó mellé perselyt helyeztetett el, és gyertya helyett ma minden öntudatos csernátfalusi pénzt visz virrasztáskor magával, és ezzel nemcsak a hozzátartozókon segít, hanem jut a szegényeknek is.

Egy igen fontos ellenérv a tor ellen a *pazarlás*. Némely ember azt mondja: csinalok tort, mert telik. Senkinek sincs beleszólása az én dolgomba! Lehet, de gondolja-e az ilyen ember, hogy a torra dobott ezrek pénzpcsékolást jelentenek, ami bűn! Ma, amikor az egyházak nem tudnak iskolákat fenntartani, kultúrházakat építeni pénzhiány miatt megengedhető az ilyen pénzkidobás? Mért nem adják a torozók a haszontalan és káros vendégeskedés helyett a tor költségeit az egyháznak: egész sereg intézményt: óvodát, iskolát, kultúrházat, szegényházat, tanfolyamokat, ifjúsági és felnőtt otthonokat, könyvtárakat lehetne állítani abból a pénzből. Hiszen hozzávetőleges számítás szerint egyetlen egyházközségben 100 000 lejnél is többre rúg a tor költsége évente. Nem szebb emlék lenne a megholt után, ha egy közhasznú intézményt lehetne a torra kidobott pénzből létesíteni?

Ne adjuk fel a reményt, hogy eljön népünkhöz is az a helyes gondolkodás, amit itt-ott már látunk, hogy a torozás helyett minden erejével egyházát fogja támogatni, mert ezzel saját helyzetét erősíti. Csak bátor keresztyén lelkek kellenek, és ezt is meg lehet valósítani. (Kiss B. 1938: 3).

Melléklet II.

Ez a mostani tanítói értekezlet sokkal nagyobb fontossággal bír, mint ahogy első pillantásra hinni lehetne. Egyenesen korszakalkotó vagy legalábbis annak kell lennie egész erdélyi magyarságunk szempontjából.

Az értekezlet a MNSZ² kezdeményezésére jött létre. Ez az első fontos momentum. A MNSZ jól tudja, hogy nem tartozom a hízelgői közé, véleményemet a szervezeti hibákkal szemben nem rejtettem véka alá soha, és nem is fogom. De azt is tudom, hogy ma többről van szó, mint az egymásban való hibakeresésről. Tudom, hogy a MNSZ ma a romániai magyarság egyetlen szervezete. Ami azt jelenti, hogy vagy ezt a szervezetet erősítjük még hibáiban is, vagy elvesztünk. Tudjuk jól, hogy a világtól mit várhatunk. Párizsban igazán napfényre jött, hogy idegen elem vagyunk Európa szláv, latin és germán tengerében. Párizsban a világ valamennyi nemzete között egy sem akadt, amely felemelte volna a szavát az érdekünkben. És hogy itt, az országban is milyen vélemények vannak rólunk, azt felesleges hangoztatni. Mármost két lehetőség áll előttünk: vagy erősíteni a MNSZ-t, mint egyetlen szervezetünket, vagy pedig... a többit tudjuk. Itt ma létérdekről, milliós magyar tömeg megmaradásának vagy elpusztulásának, ezredéves kultúránk megőrzésének vagy elvesztésének a lehetőségéről van szó. A testvérek között egy házban lehetnek véleményeltérések. De ha egy idegen támad a családra, olyankor mégiscsak összefogunk, félretesszünk minden különbséget, nehogy elveszünk. Erről van szó. Amennyiben a MNSZ egyházaink munkáját szabadon biztosítja, részt veszünk valamennyien az erdélyi magyarság megtartásáért vívott munkájában, mert ez – létérdeünk.

A második momentum, hogy ez az öntudatra ébresztés éppen a tanítóság összehívásával kezdődik, szintén létérdekű jelenség. A tanítóságot már Vas Gereben a nemzet napszámosainak nevezte. Igaza van. Anyagi szempontból régebben a tanítóság helyzetét csak a napszámoséval lehetett összehasonlítani, amely kategória a legalacsonyabban fizetettek kategóriája volt. Ismétlem, régebben. Ma ezt az összehasonlítást azért nem lehet megtenni, mert egy napszámosnak ma 15 000 Lei napszám jár, viszont hol van az a tanító, aki 450 000 Lei fizetést kapna egy hónapban? A magyar társadalom szégyene, ha tanítói karát ebben az állapotban engedni tengődni tovább ma is.

Annál inkább, mert ugyanakkor nyilvánvaló igazság, hogy a társadalom nevelése szempontjából mindössze három kategória vehető komoly tényezőnek: a lelkészek, tanítók és tanárok munkája. A többi tényezőké azért nem, mert mindig csak egy-egy kis körre, csoportra tagozódik munkájuk, míg a lelkészek, tanítók és tanárok vállaira az egész közösség nevelésének a munkája nehezedik. És éppen emiatt egy öntudatos erdélyi magyar társadalom csak az ő munkájukon keresztül születhet meg. A napszámos lehet lenézett kategória, de az is tény, hogy csak az ő verejtékes munkája után élhetünk. A nemzet napszámosai, mi, pedagógiai értelmiség, lehetünk anyagilag a legutolsó sorban álló társadalmi réteg, de az is tény,

---

² Magyar Népi Szövetség.

hogy a társadalom a mi munkánk szükségességét érzi a leginkább. Az új erdélyi magyar társadalom annyira lesz öntudatos, komoly, szilárdan álló, amennyire mi, tanítók, tanárok neveljük.

Ez egyúttal óriási terheket is ró a tanítóság vállaira. Ma nincs szükség olyan tanítóra, aki csak azt nézi, hogy a nap valahogy elteljen. Olyanra van szükség, aki a rábízott gyermekszereget komolyan neveli. Sőt, továbbmegyek és hozzáteszem: csak olyan tanítóra és tanárra van szükség, aki a gyermekeket új szellemben neveli. Értem új szellem alatt elsősorban az igazi népi erőkhöz alapuló kultúrát.

Engedtessék meg egyetlen erőtelen példa a sok közül. A magyar értelmiség 50 százaléka még mindig az indiai jövevény cigány érzélgős, a magyar lényeggel homlokegyenest ellenkező stílusát tartja igaz magyar zenének, és sejtelve is alig van a magyar népzeneről, büszkeségünkről. Bartók, Kodály révén ma már az egész világ elragadtatással beszél róla, kivéve természetesen a magyarságot. Bartók is akkor lett nagy, amikor már Anglia rég felfedezte, és a magyar népzene és népművészet is akkor lesz érték, amikor a külföld nyomására majd a mieink is kénytelenek lesznek elismerni, hogy az *Elindultam szép hazámból* mégiscsak van olyan szép, mint a *Halvány sárga rózsá... vagy a Bóg a tehén, mert nincs kalap a fején...* kezdetű sláger. Engedtessék meg megjegyezmem ezzel kapcsolatban azt is, hogy az *Iffjú Erdély*, amely a *Mi dalaink* kiadásával eddig a legtöbbet tett a magyar népzene felkarolására, egy, az új magyar zeneművészetet népszerűsítő füzetke megírására kért fel nemrég, amely *Bartók Béla művészete* cím alatt meg is jelent. Most, amidőn a füzet sorsáról érdeklődtem, azt a választ kaptam, hogy élénk érdeklődés tapasztalható iránta, főleg az ifjúság köréből. Sajnos, a papok, tanárok és tanítók mutatnak iránta a legkevesebb érdeklődést. Holott ennek az állapotnak meg kell szűnnie. A tanítóságnak az új magyar mélykultúra élharcosaivá kell lennie, különben egyszerűen feleslegessé teszi önmagát. Hivatkoztam egy kolozsvári tanárra, aki a népzenei szívből gyűlöli, mire az ifjúság nyíltan kijelentette, hogy nem hajlandó tanulni tőle.

Ezeket a tanítói értekezleteket rendszeresíteni kell, és rá kell mutatnunk az új idők új dalaira, ha kedves előttünk népünk sorsa, és lépést akarunk tartani az idővel.

Végül a harmadik momentum, hogy ez a tanfolyam Brassóban zajlik le. Brassó a magyarság végvára. Az Ókirályság területén már csak szóránymagyarsággal találkozunk, ha tekintélyes számban is. Közösségi kultúrája azonban csak az egy tömbben élő népcsoportnak lehet, és így valóban mi, brassói magyarok Kelet felé és Dél felé a magyarság kultúrájának utolsó bástyáit alkotjuk.

Vitézek, mi lehet szebb dolog a végeknél – éneklé Balassi. A végvárnak megvan a maga kálváriája, de dicsősége is. Sajnos, Orbán Balázs óta a brassói magyarság történetével nem foglalkozott senki, pedig ez a mű már elavult, el is fogyott, holt igen-igen szükséges lenne annak meglátása, hogy a maroknyi Brassó megyei magyarság mit tett eddig a magyar kultúra érdekében? A legátfogóbb magyar település, Hétfalu története évek óta feldolgozva fekszik fiókomban, de Isten tudja, mikor kerülhet a kiadására sor.

Ennek a gigantikus harcnak bár nagy vonásokban történő meglátatására hangzik el ez a mai előadás. (Itt megjegyzem, hogy ha csak ezer példányt el tudnánk helyezni belőle, ki lehetne a könyvet adni.)

[...]³ Társadalmi és kulturális szempontból a Brassó-vidéki magyarság életében a tömösi országot kiépítése, majd a felépült vasút jelentett döntő fordulatot. Bár magyarjaink kezdettől fogva híres fuvarosok és kőművesek voltak, akik a város falait is építették és Konstantinápolyig is elfuvarozgattak, a fő kereskedelmi útvonal a Bodzai- és Törcsvári-szoroson haladván, falvaink éltek a maguk egyszerű, tipikusan falusi életmódját. Az országot és vasút azonban egy csapásra megváltoztatta a helyzetet. A kevés föld nem tudta eltartani a lakókat. Bár rá kell mutatnunk arra a nagy különbségre, amely a régi és a mostani felfogás közt fennáll. A régi idők csángó magyarja egy célt ismert: kitartani minden körülmények között, és ahogy Reményik írja: körömmel is kapaszkodni ebbe a néhány négyzetméternyi földbe. Irtásokkal, vásárlásokkal növelték határukat, míg ma? Csak egy jó ár kell, és eladják embereink a házuakat is a fejük felől. 1920-tól 1946-ig hozzávetőleg Hétfalu 4 000 holdnyi szántójából idegen kézre vándorolt mintegy 500 hold.

A bukaresti vándorlás csaknem máról holnapra megváltoztatta falvaink képét. A főváros hemzsegett a Brassó megyei kőművesektől, munkásoktól, nagy pénzeket kerestek, és csakhamar épülni kezdtek a falvak, hogy az egész ország legszebben kiépített magyar falvaivá fejlődjenek. Rendkívüli civilizálódási vágyhullám öntötte el népünket, a lakosok versenyeznek szebb és szebb házak, gazdaságok emelésében. A polgári iskola is jótékony hatást gyakorolt a kulturális emelkedettség terén, a magyarság analfabétái csaknem eltűntek. Csernátfalva 1 700 lakosából az analfabéták száma 5, azaz 0,30 százalék, olyan eredmény, amellyel az északi államok kivételével egyetlen más állam sem dicsekedhetik. Ezzel szemben a székelység átlagos analfabéta százaléka meghaladja a 4–5 százalékot, ha nem többet. Hogy a csángó fiú és leány vasárnapi ruhája ma a brassói korzón sétálókéval egyenrangú szabású és minőségű, ha ugyan nem jobb, az nyilvánvaló. Házuk, bútoraik a legújabb stílusúak, beszédük választékos.

Hogy a túlsó oldalon a civilizálódás hihetetlen károkat okozott, az kétségtelen. A népművészet kiveszett, az anyagiasság orgiákat ül, a becsület és szavahihe-tőség meggyengült, a jellem megingott, a tánc és mulatásőrület minden elképzelhető arányt felülmúl. A szabadság jelszavát félreértő és hamisan értelmező ifjúság lerázva minden gyámkodást, elindult a romlás útján. Vállalják érte a felelősséget a történelem ítélőszéke előtt azok, akik elindították. Mi, egyházak, csaknem tehetetlenek vagyunk az árral szemben, csak nézünk és jegyzünk, és tesszük, ami keveset tehetünk.

Zárszó

Végigtekintve a Brassó-vidéki magyarságon, a következő dolgokat kell leszögeznünk.

Az első: a tömérdek mostoha viszony dacára is az otthonához való hűséges ragaszkodás. Háromnegyed életét idegenben tölti a népünk, de a legtöbb öregkorára visszatér szülőföldjére, ott akarja kipihenni magát. A nép! Mert a magasabb osztályoknál másként áll a helyzet. A legtöbb iparos és értelmiségi a saját érdekét nézi

3 A Brassó megyei magyarság történeti leírásától most eltekinttem.

csupán, és máról holnapra hátat fordít falvainknak. Hiszen igaz, hogy annyi értelmiségit nem tud eltartani a hét falu, mint amennyi kikerül belőle, mondjuk, bár nem igaz, mert a valóság az, hogy az összes csángó magyar orvosok, mérnökök, művészek, tanárok, ügyvédek faképnél hagyták, amikor a legnagyobb szükség lenne rájuk. De ha már elmentek, legalább lélekben velünk lehetnének, és törődhetnének ügyeinkkel, ennek azonban ritkán lehetünk a tanúi.

Csak a nép hú a földjéhez, és néhány tanító, lelkész, iparos és egyéb. És éppen itt, e ponton kell sokat tanulnunk a brassói magyarság történelméből. Amikor 1940-ben bekövetkezett a bécsi döntés, megálltam a Kapu utcán, és néztem szomorú szívvvel azt a megajdult ármádiát, amely csapat-papot itt hagyva rohant a maga nyomorult életét és motyóját menteni. Egynek oda is kiáltottam: menekülnek a patkányok, ugye, a süllyedő hajóról? Mert az én rongyos egzisztenciám mégis csak fontosabb, mint az erkölcsi kötelességem, hogy állj a poszton, ahová Isten állított, halálodig! Néztem, hogyan üresednek meg magyar lakások, hogyan költöznek idegenek házaikba, és hogyan pusztulunk, veszünk önzésünk és erkölcsünk fogyatékosága miatt. Olyan jólesett hazamennem! A szomszédaim kint állnak az utcán és megszólítanak: »Igaz, hogy a tiszteletes úrék is elmennek? Soha – feleltem – míg nem muszáj. Mi sem.« Ez volt a válasz.

És ma? A párizsi döntés előtt lépten-nyomon ezt hallottam: ha a határok nem változnak meg, elmegyek. Elmegyek... Milyen könnyen gondolkozó emberek! Elmegyek és a többivel nem törődöm. Csak a magam érdeke a fontos. Vajon mi történne azzal a katonával, akit kiállítanak a posztra, és így szólna: elmegyek, lesz, ami lesz. Nekünk kötelességeink vannak. Ha egyéb nem, akkor – mint ahogy Zrínyi mondta: elődeinknek a porladó csontjai készítetnek az itt maradásra. Hétfalu vérről áztatott föld. Nemrégén a Bodzai-szorosban sétáltunk. Végigjöttünk azon az útvonalon, ahol Tököli vándorolt, ahol elődeink százai haltak meg a törökkel, táttárral vívott küzdelemben. Azért haltak meg, hogy most elfussunk arról a földről, amelyet ők vérről szenteltek meg? A Tömösi-szorosban ott a magyar vár, ahol Kiss Sándor vívta csatáját. Nem idevaló székelyek adták életüket a szabadság eszméjéért. Nem a menekülés a mi utunk, hanem a szabadság, az egyenlőségért folytatott küzdelem. Itt élünk, halnunk kell. És ha elszalad valaki? Ha arra hivatkozik, hogy odaát jobb sorsom lesz? Testvér, a sors nem minden. A hazaáruló is hivatkozhat arra, hogy szegény volt, és sok pénzt ígértek, ez még nem menti fel az örök vádalól... Akinek van füle a hallásra, hallja...

* * *

A másik, amit ebből az előadásból meg kell hallanunk az erdélyi magyarság fennmaradásáért vívott élethalál-harcra való elszánásunk. Testvérek! Tanítók, nevelők! A Borcsa Mihályok, Molnár Viktorok, Koós Ferencek, Szemerjai Jánosok szelme kötelez arra, hogy ezt a népet ismét visszavezessük a kultúra útjaira. Az anyagiasság a halál jele. Rajtunk múlik, hogy elvakult népünk ismét rájőjön arra, hogy az erkölcs több a dorbézolásnál, a hit az istentelenségnél, a szeretet a gazdagságnál. Három módot tudok erre:

1. A halálos komolyan vett nevelés. 2. Az iskolán kívüli munka. 3. Egy csángó múzeum. A két első szükségessége egészen nyilvánvaló. Minden tanító tisztában kell legyen azzal, hogy a gyermek egy reá bízott anyag, amelyet neki kell napról-napra alakítania. A tanító nem előad, mint az egyetemi tanár, akinek szinte semmi köze a növendékeihez, hanem fokról-fokra alakít, fejleszt. Úgy képzelem el, mint a szobrászt, aki vésőjével végtelen szeretettel alakítja az anyagot, hogy kialakuljon kezei között az elképzelése. Óriási türelem és szeretet kell a neveléshez. Ma ne menjen tanítói pályára senki, aki nem érez arra hivatást. Sajnos a múltban az volt a helyzet, hogy ha egy leány tanulni akart, hát milyen pályára is menjen, hogy hamar kenyérhez jusson, hát elment tanítónak, holott ki nem állhatta a kisgyermekeket. Ha a tanítóság átképzéséről van szó, én ezt tartom a legsürgősebb feladatnak. A tanító műalkotásnak, szent pillanatnak tartson minden időt, amikor a gyermekkel foglalkozhatik. Az erdélyi magyarság olyan gyökeres átalakuláson kell átmenjen, hogy nevelői ma nem mesteremberek, hanem próféták kell legyenek. Arról nem is akarok szólni, amikor egy tanító botránkoztatja a gyermekeket magaviseletével vagy beszédével. Erre csak egyet lehet idézni, Jézus mondását: »Aki pedig megbotránkoztat egyet a kicsinyek közül, jobb annak, ha malomkővet kötnek a nyakára és a tengerbe vettetik.« És ezt Jézus mondja: a tökéletes szeretet. Mert a gyermek mindennél nagyobb kincs: a jövő záloga.

A másik az iskolán kívüli nevelés. A tanítói és lelkészi kar nem feledkezhetik meg arról, hogy ma mindenkinek nevelődnie kell. Az iskolából kikerülő gyermekeink olyan világba jutnak, amelyből csak rosszat tanulhatnak. Ezt a hatást muszáj ellenhatással kiegyenlíteni, és ezért az iskolán kívüli népnevelés legalább olyan fontos, mint az iskolai, sőt! Az ifjúság a legveszedelmesebb életkor, és ebben a válságos időben kell segédkezett nyújtanunk neki a helyes út megtalálására.

Végül a harmadik: egy múzeum megteremtésének a szükségessége. 15 év óta dolgozom egy leendő komoly múzeum felállításának előmunkálatain. A szentgyörgyi múzeum baráti támogatásával akkora anyagunk van máris, hogy megfelelő épület esetén akár most felállíthatnánk egy tekintélyes múzeumot. A telek megszerzése éppen most folyik, reméljük, sikerülni fog ez is. Birtokunkban van Hétfalu legszebb csángó szobája, amelynek egy részét bárki megsemlélheti a ma megnyílt szövetkezeti kiállításon. Birtokunkban van félig-meddig a teljes barcasági madár- és kisállat gyűjtemény, birtokunkban vannak értékes csipkék, rajzok, kézimunkák és sok minden.

Miért tartom nagyon fontosnak egy múzeum felállítását? Régi kincseink megőrzése mellett a múzeumnak rendkívül fontos praktikus jelentősége is van. Éspeidig a szemlélőben tudatosítja népének értékeit, kincseit és ezzel tudatosítja érzésében, népéhez való ragaszkodásában is.

Képzeletben végigvezetem hallgatóimat az eljövendő csángó múzeum termein. Ismétlem, az anyag jó része máris megvan. És képzeljék el a látottak hatását gyermekeink lelkében, életében!

Az első terem a természetrajzi szakosztály. Tervem szerint ez magában foglalná a teljes barcasági állatgyűjteményt. A gyermekek itt tanulnák meg a hasznos madarak gondozását, a káros állatokat stb. A nagyvadakat, a mérges kígyókat, az ehető és mérges gombákat, a gyógynövényeket, gyűjtésük módját. Megismernék a halakat, fákat, gyümölcsfajokat. A barcasági hegyek alkatrészeit, történetét, a ter-

mészeti szépségeket. Eddigi földrajzoktatásunk bűne volt, hogy a III. gimnazista tudott az Alpesekről és a Rocky Mountainról, de a Paltinról fogalma sem volt. Tanítói karunkat is meg merném nyugodtan kérdezni, hogy merre van a Piroska, Tej-kő, Zăganu, Sipot havas, Csora, Czlojer, Tatár és Sziriu. Pedig 30 km-es sugárban mind itt vannak a környéken. Egy hatalmas hétfalusi térkép jelezne ezeket a helyeket. Így ismerné és szeretné meg a gyermek hazáját igazán. A falon ott lennének a legszebb helyekről készült felvételek, statisztikák stb.

A régiségtár kultúrtörténetileg mutatná be vidékünket. Az ősemlék konyhójától kezdve ott látnánk a különböző kultúrák fejlettségét. A szentgyörgyi múzeum gazdag ajándékkal ajándékozna meg az eródi és egyéb leletekből. A barcasági szász múzeum még régen felajánlotta a másodpéldányait. Látnák a gyermekek a prehisztórikus állatmaradványokat, hiszen a szentpéteri Leimpesch-hegy aljában találták az egyik legszebb ősz-jávorszarvas maradványait stb.

A 3. kultúrtörténeti terem lenne a legfontosabb rész. Az elkészült tervek szerint a látogató okmányok, fényképek, kimutatások segítségével teljesen világos képet nyerne a barcasági magyarság életéről, kultúrájáról. A tervbe vett fényképek statisztikák száma meghaladja a 300-at, csak munkaezők kellenének, és főképpen pénz. Egyúttal bemutatnánk a szász és román kultúrtörténetét is.

A szemléltető képek így alakulnának például az elején: a Barcaság, mint lakatlan föld. A székely település határa. Kunország térképe. Az első falumagvak vázlata. A lármafák. Egykorú határvédelem. A német lovagrend. A lovagrendi várak. A brassói cenki vár. A Tatárhányás. Törcs vára. Az első hétfalusi okmány. A fekete templom stb. stb. Háromnyelvű kíséző felirat megtanítana 15 perc alatt a barcasági magyarság történelmére. Ez a beállítás egészen újszerű, legalábbis nem láttam egyetlen múzeumban sem.

A 4. néprajzi terem A. osztálya feldolgozná a magyar vidékek gazdaságtörténetét. Apró modellecskék mutatnák be a magyarság foglalkozásait. Itt látnánk a különböző típusú házakat, csűröket stb. E modellek jó része készen is van. A B. terem felölelné a népművészeti anyagot, valamint a magas művészet anyagát (Jakab A., Istók J. szobrai).

Egy ilyen múzeum hihetetlen mértékben fokozná azt, amire ma a legnagyobb szükség van: a magyarság öntudatra és kötelességeire való ébresztését eltekintve attól, hogy nagyon megkönnyítené a tanítóság munkáját. Végül kézbe kell adni népünk múltját tartalmazó könyveinket. Tervünk Múzeumi Füzet-sorozat kiadása. Hétfalu történelme készen van. Összeállítottam egy könyvet a Barcaság kiválóságairól is. Borcsa Mihály, Kiss Árpád, Kiss Béla, Molnár Viktor, Rab István, Simon István, Sipos Jánosné élete fel van dolgozva. Egy II. kötetben Gödri János, a két Köpe János és mások élete lenne feldolgozva. Mennyit tehetne a tanítóság ezen a téren? Csak ő tehetne. Hisszük és reméljük, hogy hívó szavunkra jönnek, sorompóba lépnek, és segídekzenet nyújtanak ahhoz, hogy ez a sok elgondolás meg is valósuljon. Kötelességük, kötelességünk.

Magyar jövőnk kötelez erre. Ez a szent magyar zászló, amely alatt előadásomat tarthatom. És Petőfi lelke. Az örök magyar lélek és lelkiismeret. Úgy legyen! (Kiss Béla, kézirat a lelkész hagyatékából)

Melléklet III.

Nagyt. Kiss Béla úrnak
 evangélikus lelkész,
 Csernátfalú

Visszatérve múltkori levelem tartalmára, a csángó néppel kapcsolatosan a következő kidolgozásra váró elgondolásaim vannak:

1. Régi erkölcsök – új szokások.

Visszapillantás a múlt idők erkölcséire s egyben rávilágítani a jelenlegi visszás állapotok, erkölcsi tévelygések által teremtett tarthatatlan helyzetre, s az ezek fölötti szemhunyas káros következményeire. Mit kellene tenni egy eszményibb jövő megteremtésére? Kikre vár elsősorban ennek a feladatnak a megoldása?

2. Karácsony

Karácsonyi szokások: éneklés karácsony estéjén: beköszöntő versek. István és János napi énekek, beköszöntő versek.

3. A borica

Mindent leírni úgy, ahogy még él az emlékezetben. A táncnótákat, ha van: szöveggel, ha nincs: szöveg nélkül is leköttázni úgy, ahogy az emlékezetben fennmaradtak. Összegyűjteni mindazokat a tárgyakat, amiket a boricával kapcsolatosan használtak és használnak.

4. Húsvét

Ma: öntözés, régen: kolindálás. Kolindapálca, miből és hogyan készül? Húsvéti rigmusok, festett tojás, írott tojás.

5. Egy kis természetrajz

Fű, bokor, fa, virág, gomba-félék népies csángó elnevezése.

6. Csángó lakodalom

Szokások, nóták, hogy szól a hegedű? Táncközi rímes mondókák.

7. Csángó népdalok és mesék

A dalok és mesék szövege lehetőleg fonetikusán írva, a nóták dallama leköttázva.

8. Vegyes szokások: kaláko, guzsajos.

9. Babonák

Babonás hit, kuruzslás, igézés stb.

10. A csángó nép művészi hajlamai és kiválóságai. Jó és rossz tulajdonságai.

11. Csángó bölcs mondások

12. Csángó szavak gyűjteménye

13. Mit ettek a csángók ezelőtt 45-50 évvel?

Ezekkel a dolgokkal foglalkoztam gondolatban a legtöbbet. Feljegyzéseim is legnagyobb részben ezekre vonatkoznak. A fentiekből, amik az én falumban voltak és vannak használatban, kész örömmel megírok mindent olyan tempóban, ahogyan ezt a jelenlegi nehéz helyzetem lehetővé teszi. Kívánatosnak tartom, hogy Négyfalu népszokásait és nyelvjárását alapos utánjárással, külön dolgozzák fel, mert eddigi tapasztalataim mellett bizonyítanak, hogy Háromfalu és Négyfalu között – nyelvjárás és szokások tekintetében – lényeges eltérések vannak.

A csángó növénynevekről, nemkülönben a csángó nép nyelvéről, ezelőtt 30 évvel a Magyar Nyelvőrben közöltem egyet-mást. A csángó nép gyászának a humoráról írt cikkemet az Etnográfia havi folyóirat közölte, ugyancsak 30 évvel ezelőtt.

Ami végül a csángó népies ízű elbeszéléseimet és rajzaimat illeti, ezekből, a meglevőkön kívül – még legalább vagy 15 darab várja, hogy nekiüljek és kidolgozzam őket. Meglepően kedves ígérletét jó sarkantyúnak érzem, hogy minél gyorsabb tempóban igyekezzem megírni ezeket a rajzokat és elbeszéléseket. Meglevő írásaimat nem áll módomban rendelkezésére bocsátani, mert szétszórva, összevissza vannak leírva. Mihelyt sorjába veszem őket, azonnal kezeihez fogom juttatni valamennyit.

Most mellékelem »Andris« című elbeszélésemet és »A csángó nép gyászának humora« című dolgozatom kefelenyomatát. A csángók címen egy nagyobb költői elbeszélésen is dolgozom. Az előhang már ezelőtt másfél évvel elkészült. Hogy a többi mikor lesz készen? Azt igazán magam is szeretném tudni. Az előhangot – izeltőtől – a túlsó oldalon közlöm.

A CSÁNGÓK

Költői elbeszélés

Előhang

Írjam-e, ne írjam?... tünődözve kérdem,
S hogyha meg is írom, kinek lesz az érdem?
Kit kap fel a hírnek villámsebes szárnya,
Hogy ámulva nézzünk híres Csángliára.
Hűen lefesteni nem tudom, úgy félek.
Üstökös mindenik a nagy csángó égen,
Jaj, csak méltón írjak!... Jaj, ne érjen szégyen!...

Látom a tanítót, kinek minden gondja,
Népe erényeit koszorúba fonja,
Mindaz, ami érték, napfényre kerüljön,
Irigységnek vára örökre ledűljön.
Szülőföldje hívó szaván szíve rezdül:
Hazajön szenvedni tűz-vízen keresztül,
Nevelni, építeni mindazt, ami áldott...
Haj, mi lett a vége!?... Golgotára hágot.

Ott van a Főpap is, hangra és termetre,
Mindenki azt mondja: papnak van teremve,
Csak a szíve, lelke álnokság, irigység,
Akit meg nem hatott soha semmi ínség.
Dulló háborúban ezer veszély-, bajjal
Küzködött a szegény. Vágyódó sóhajjal
Álmodott kenyérről, tejes puliszkáról...
S neki manna hullott a háborús fáról.

Mint hadi menekült: hadikár nem érte,
 Mégis hadisegély megadását kérte,
 Negyvenezer kroncsi hullott a papzsákba,
 Bele is nevetett kapzsi két markába.
 Disznókat hizlalni kukorica kellett:
 Karhatalommal a szegényektől szerzett.
 Jába könyörögtek, rimánkodtak sírva:
 Nem jött a kezéből szeretetnek írja.

A nép, hogy a nyelve fennmaradjon, éljen,
 Iskolát teremtett véres verejtéken,
 Ámde ez a sáfár, fajának Júdása,
 Csekély négy év alatt a sírját megásta.
 Most titkon gyötrődik sok jó csángó lélek,
 Mert csak a templomban zendül magyar ének,
 Magyar gyermekajkon idegen szó csendül,
 Magyar szívek mélyén döbbenetes csend ül...

Szörnyű átok fekszik a csángón mint felhő!
 Hiába várom, hogy derült napja feljő...
 Látják, tudják a jót s rosszat akarnak,
 Újra s megint újra, de egymásba marnak.
 Ha egynek sikerül, szám irigye támad:
 Nyíltan is ordítják: üssed, ne hagyd, vágjad!
 Hogy felettünk álljon érdemben, érényben...
 Hát még mit nem?!... Üljön ő is a szemétkben.

Ott van Ügyvéd Bandi, a jognak bajnoka,
 Szíve, lelke üres, de jó nagy a toka,
 Amiért kínlódik sok száz kérges tenyér,
 Bandi asztalán lesz fehér foszlós kenyér.
 Csip-csup ügyvel, bajjal, akik hozzá jőnek
 Addig csűr-csavarja és úgy hozza rendbe:
 Alperest, felperest leteríti rendre.

Tudom, amit tudok: borsót hányok falra,
 Meddő könnyhullatást gyászos ravatalra.
 Csángó agyak, szívek vajúdnak, hevülnek,
 Újra s megint újra visszavonást szülnek.
 Becsület, igazság erjesztő kovásza
 Vajjon szökik-e majd hullámzó kalászsba?
 Megértik a jó szót? Észre térnek mégis?...
 Hozzásegíteni megpróbálom én is. (Tatrangei 2016: 194–195)

Efectul asociațiilor și a revistelor asupra activității dascălilor și preoților maghiari din Țara Bârsei

În anii 1880 asistăm la o renaștere a identității maghiarilor din Țara Bârsei. În această perioadă are loc o orientare din partea preoților și a dascălilor către cultura populară: ei sunt inițiatorii colectării obiectelor pentru muzeu și ei sunt cei care înregistrează date referitoare la folclorul din această zonă.

Effect of Societies and Periodicals on the Activity of Hungarian Teachers and Priests in Țara Bârsei

In the 1880s we can assist at the renaissance of the identity of Hungarians from the region of Țara Bârsei. In this period we witness an orientation of the intelligentsia's interest towards popular culture: they are the ones to initiate the collecting of different objects for museums as well as to collect important data about the local folklore.

